ELEMENTUL CENTRAL AL TERMINOLOGIEI: CONCEPTUL SAU TERMENUL?

Calaraș Svetlana
Departamentul Limba Engleză și Limba Franceză Specializate, USM

When it comes to communicating between individuals, tools that go beyond the diversity of individual perceptions need to appear, otherwise there is no communication. There is thus an abstraction process that is part of the cognitive development of the human subject through which individual entities are grouped into classes according to similar, pertinent, repetitive features. Communication is only possible thanks to a coding of concepts in signs, this coding being, in the case of human beings, language. This clearly shows the role of concepts, which functions as a turntable, ensuring the transition from the perception of reality to the infinity of its aspects of communication through a limited inventory of ordered signs in a system.

Keywords: concept, term, notion, interpretations, terminology, lexicology.

Dezvoltarea ştiinţei are drept consecinţă apariţia termenilor şi terminologiilor. Lucrul asupra lor este continuu, termenii fiind prelucraţi, clasaţi, sistematizaţi, în scopul înţelegerii reciproce a specialiştilor şi spre evitarea dublării lor. Indiferent de domeniul de activitate profesională, toate terminologiile sunt formate atât din cuvinte din limba comună cât şi din cuvinte strict specializate, care individualizează fiecare limbaj de specialitate.

Una dintre unităţile fundamentale ale terminologiei, conceptul, se explică ca fiind „o reprezentare mentală generală şi abstractă a unui obiect, „o idee abstractă generală", spre deosebire de noţiune, care este „obiectul abstract al cunoaşterii", sau „cunoştinţa fundamentală" [9].

În lingvistică aceste două noţiuni se unifică, considerîndu-se sinonime: J. Marouzeau: „le terme est une expression employée pour exprimer les *notions* spécialisées"; A.-J. Greimas: „unité lexicalisée dénommant un *concept*"; J. Dubois: „ensemble des termes définis rigoureusement, par lesquels toute science désigne les *notions* qui lui sont utiles"; R. Galisson şi D. Coste: „ensemble de termes qui renvoient aux *concepts* ou aux objets afférents à un domaine de connaissance ou d'activité humaine", E. Wüster scrie apropo de noţiune: „prenant les *notions* comme point de départ" , ceea ce ne duce iarăşi la concluzia că la baza formării termenilor stă conceptul (noţiunea). [2]

În viaţa de zi cu zi, oamenii sunt permanent în contact cu realitatea, cu obiecte pe care le mânuiesc, cu fenomene care îi afectează într-un fel sau altul. Evident, această realitate este percepută de către fiecare individ într-un fel unic şi personal, subiectiv, primind o anumită reprezentare. Dar, dacă pentru diversitatea obiectelor şi fenomenelor realităţii creierul uman ar trebui să creeze tot atâtea reprezentări conceptuale, s-ar ajunge repede la o inflaţie de concepte iar memoria umană, suprasaturată, nu ar mai putea face faţă nevoilor de înmagazinare.

De asemenea, în momentul în care se pune problema comunicării între indivizi, trebuie să apară instrumente care să depăşească diversitatea percepţiilor individuale, pentru că altfel nici nu ar exista comunicare. Intervine astfel un proces de abstractizare, care face parte din dezvoltarea în plan cognitiv a subiectului uman, prin care entităţi individuale sunt grupate în clase conform unor caracteristici similare, pertinente, repetitive. Aşa apar *conceptele (sau noţiunile*), care reprezintă *clase* de obiecte, de fenomene perceptibile. Acest lucru nu înseamnă că ele sunt total rupte de percepţia umană, ci continuă să dea măsura felului cum percep oamenii realitatea înconjurătoare, dar arată cum este ea structurată conceptual, prin diferite sisteme de cogniţie. [5]

De asemenea, comunicarea nu este posibilă decât mulţumită unei codificări a conceptelor în semne, această codificare fiind reprezentată, în cazul fiinţelor umane, de limbă apare astfel clar rolul conceptelor, care funcţionează ca o placă turnantă, asigurând trecerea de la percepţia realităţii în infinitatea aspectelor ei la comunicare graţie unui inventar limitat de semne ordonate într-un sistem. Conceptele sunt deci abstractizări, „construcţii mentale, unităţi de gândire (ISO

704) care asigură legătura între obiecte şi definiţiile sau desemnările ce le corespund. Ele au un rol esenţial în structurarea cunoaşterii umane deoarece „oferă mijloacele de identificare a obiectelor şi de organizare a lor în unităţi dotate cu sens“(ISO 704) [12]. În *Dicţionarul ştiinţelor limbajului* de J. Dubois găsim următoarea definiţie: „Se numeşte concept orice reprezentare simbolică, de natură verbală, având o semnificaţie generală care este valabilă pentru o serie de obiecte concrete având proprietăţi comune.“ [14]

„Deoarece terminologia se ocupă de comunicarea cu ajutorul limbajelor specializate, ea este axată pe concepte şi pe reprezentările acestora“ (ISO 704). De aceea, în constituirea terminologiei unei anumite discipline ştiinţifice sau sfee de activitate umană trebuie neapărat înţelese procesele de conceptualizare care stau la baza cunoaşterii specifice domeniului respectiv, iar conceptele vor trebui considerate ca fiind „nu numai unităţi de gândire, ci şi unităţi de cunoaştere“ (ISO 704). Acest lucru este deosebit de important atât pentru cercetare şi activitatea de constituire a inventarelor terminologice, cât şi pentru politica terminologică (în special în ceea ce priveşte creaţia neologică) deoarece în cadrul procesului de abstractizare proprietăţile comune sau pertinente pentru o clasă de obiecte devin tot atâtea *caracteristici* care se combină pentru a da naştere conceptului; o „combinaţie unică de caracteristici este reprezentată într-un limbaj specializat printr-o desemnare, adică un termen“; la baza reţinerii unui termen pentru un inventar sau a creării unui nou termen pentru un domeniu specific trebuie deci să se afle un contact real cu aspecte tipice ale cunoaşterii umane în acel domeniu. Se vorbeşte de aceea tot mai des astăzi despre aşa numita *concept oriented terminology*, terminologia orientată spre concept, axată pe concept [19].

În limbajele de specialitate conceptele sunt explicate prin definiţii care trebuie să identifice conceptul cu o intensiune şi o extensiune unică; o combinaţie unică de caracteristici identifică un concept şi-i afirmă diferenţele faţă de alte concepte din acelaşi sistem; calitatea unei activităţi terminologice este în mare măsură dată de calitatea definiţiilor. „Uneori termenii sunt atât de lungi încât seamănă cu o definiţie ori definiţiile sunt atât de laconice încât seamănă cu un termen; acest lucru nu trebuie să ducă la confundarea desemnării cu definiţia“ (Norma ISO 704).

Conceptul constituie, în conformitate cu majoritatea autorilor studiaţi, o reprezentare mintală a realităţii. După opinia lui Eugen Wüster, conceptele există independent de termeni şi au un caracter extralingvistic. Conceptul este compus dintr-o serie de caractere comune unei clase de obiecte. Aceste caractere sunt, la rândul lor, concepte şi sunt utilizate pentru a structura mintal un domeniu de specialitate şi pentru a comunica. Considerăm că conceptul ar trebui să fie punctul de plecare pentru orice activitate şi studiu terminologic. El are un rol esenţial în analiza relaţiilor semantice care există între termeni. Maria Theresa Cabré afirmă că „le processus de recueil de termes ne peut pas partir des formes mais des concepts (methode onomasiologique)”. [3] Aşadar, spre deosebire de principiul semasiologic, pe care se bazează lexicografii care pornesc de la cuvint - la concept, dau explicaţii cuvintelor, de la o denumire pe care o definesc ulterior, terminologii şi terminografii dau denumiri, nume unor concepte deja existente (principiul onomasiologic).

Momentul apariţiei conceptului este greu de precizat. În tehnică, de exemplu, când se inventează o maşină nouă, apare şi un nou concept, iar mai apoi şi maşina (obiect concret). În terminologie, conceptul nu există izolat şi este perceput în contextul conceptual al domeniului specific de cunoaştere. Un ansamblu structurat de noţiuni este considerat drept sistem de noţiuni (sistem noţional/sistem conceptual). În cadrul acestui sistem conceptual, fiecare concept exprimă raporturile sale cu celelalte concepte şi îşi ocupă locul concret. E. Wüster [22, p. 95] menţionează două tipuri principale de raporturi între concepte: raporturi logice şi raporturi ontologice. Or, în terminologie, pe lângă acestea, se disting, de asemenea, raporturi generice şi raporturi complexe.

Conceptul (=semnificaţia termenului) şi termenul (=forma materială) sunt interdependente. Termenul este opus conceptului, reprezentând forma lingvistică a acestuia, dar

în acelaşi timp înglobează două aspecte – conceptual şi lingvistic. Simbolul terminologic în raport cu conceptul este un termen, iar în raport cu obiectul este o denumire. [10, p. 181-190]

Relaţia între concept şi termen, spre deosebire de ceea ce în general ştim despre relaţia dintre semnificat şi semnificant, este univocă, ceea ce înseamnă că un termen, situat într-un câmp terminologic dat, trimite la un singur concept din sistemul conceptual căruia îi corespunde câmpul terminologic respectiv. Este o idee devenită deja clasică în terminologie, susţinută cu pasiune de părintele terminologiei, Eugen Wüster; însă din momentul când Wüster prezida lucrările comitetului tehnic ce avea sa elaboreze primele norme ISO pentru terminologie, dezbaterea în acest sens a evoluat, ceea ce face ca în prezent norma 704 să afirme mai nuanţat ideea acestei univocităţi: „În mod ideal, relaţia termen-concept într-un limbaj de specialitate trebuie să ofere garanţia că un termen dat este atribuit doar unui singur concept şi că un concept dat este reprezentat numai de un singur termen.“

Termenul poate fi exprimat prin diverse forme lingvistice (cuvânt, abrevieri etc.). Conceptul reprezintă semnificaţia termenului respectiv. Conceptul precedă termenului atât până la momentul atribuirii conceptului unui simbol, cât şi după materializarea lui sub formă de termen.

Aşadar, spre deosebire de limbajul comun, în cazul termenului accentul se plasează pe semnificat (concept) care, deseori, în limbajele de specialitate, nu este acoperit de o denominaţie, fapt care duce la crearea unor termeni noi.

Noţiunea de bază a terminologiei şi a terminografiei este termenul. Din perspectivă neowüsteriană, definim termenul ca formă materială exprimată prin mijloace lingvistice a unei noţiuni specializate din cadrul unui domeniu specific al cunoaşterii.

„Orice domeniu ştiinţific, tehnic, sociouman dispune de termeni proprii. Suntem conştienţi de faptul că terminologia unei discipline nu este o stare, ci un proces niciodată încheiat” [20, p. 108].

Dicţionarele româneşti de specialitate (lingvistică) definesc termenii ca „unităţi ale cunoaşterii cu conţinut stabil” [DSL] sau “expresii fixe proprii unei anumite ştiinţe care servesc la exprimarea unor noţiuni specifice”[8].

Termenul este un cuvînt sau o îmbinare de cuvinte de subordonare avînd o semnificaţie specială ce exprimă şi formează o noţiune profesională şi întrebuinţat(ă) în procesul cunoaşterii şi însuşirii obiectelor ştiinţifice şi profesional-tehnice şi raporturilor între ele.

Terminologia este totalitatea termenilor aflată în corelaţie cu domeniul profesional, termini legaţi unul cu celălalt la nivel de noţiune lexico-semantic, derivaţional şi gramatical. Definiţia standart ISO este: „Un termen este o desemnare ce constă în unul sau mai multe cuvinte care reprezintă un concept general aparţinînd unui limbaj special”. Cu toate acestea, există numeroase interpretări ale noţiunii de termen, de exemplu: un termen „desemnează o noţiune în mod univoc în interiorul unui domeniu” [21], termenul este „o etichetă, un cod de bare pentru a indica o noţiune, independent de o anumită limba”, „termenii nefiind cuvinte” (sau semne lingvistice), iar terminologia fiind concepută ca „o fabrică de nume pentru obiecte mentale din diferite domenii” [18, p. 7].

„Termenul este un simbol atribuit unui concept. Conceptul este sensul termenului. Termenul poate fi un cuvînt sau grup de cuvinte, o literă sau un simbol grafic, o abreviere, un acronim. Caracteristicile care disting un termen de un cuvînt care nu este termen sunt: precizia şi faptul că aparţine unui sistem de termeni.” [4] Termenul este „denumirea unei noţiuni (obiect sau proces), exprimată printr-o unitate lingvistică, definită într-un limbaj de specialitate. Termenul este un simbol atribuit unui concept.” [16] „ termenii nu sunt în mod exclusiv denumiri de cunoştinţe: ei sunt de asemenea elemente de discurs specializat, care participă la logica acestui discurs” [15]. [op. cit. 11]

A.Lavoisier scria în «Основные рассуждения о химии» că este imposibil de separat ştiinţa de terminologie şi nici terminologia de ştiinţă, deoarece orice ştiinţă se compune neapărat

din 3 momente: din fapte care constituie conţinutul ei, din idei provocate de aceste fapte, şi din termini care exprimă aceste idei [op. cit. 24].

În opinia lui A.A.Reformatskii, limba nu este un ingredient ocazional în dezvoltarea ştiinţelor. Limba „intră" în ştiinţă în primul rînd prin terminologie [23, p.164-165]. Fiind instrument, cu ajutorul căruia se formează teoriile ştiinţifice, legile, principiile, termenii şi totalităţile lor – terminologiile reprezintă o parte componentă importantă a ştiinţei şi tehnicii.

Din opiniile citate mai sus este evident că una din trăsăturile distinctive a termenului constituie legătura lui cu concepţiile ştiinţifice. Termenul este un cuvînt special (sau un grup de cuvinte) acceptat în activitatea profesională şi întrebuinţat în anumite condiţii. În interiorul cîmpului său terminologic termenul se dovedeşte a fi monosemantic. Termeni monotoni din cîmpuri diferite sunt omonime (ex: undă în radiotehnică şi undă în vocabularul general).

Pentru ca esenţa termenului să devină înţeleasă corect, acesta necesită o definiţie specială (definiţie ştiinţifică precisă). Astfel, e necesar să recurgem la compararea semnificaţiei termenului şi a cuvîntului de uz general.

Orice termen dintr-un domeniu ştiinţific exprimă o noţiune profesională specială (ştiinţifică, tehnică, social-culturală), dacă acest termen este întrebuinţat în condiţii de comunicare profesională specială: în texte scrise sau în limbajul oral al specialiştilor. Funcţionînd în opere literare sau în condiţii de comunicare zilnică, termenul exprimă o noţiune uzuală sau o idee generală. Termenul nu numai înregistrează pasiv noţiunea, dar şi influenţează asupra acestei noţiuni, o precizează, o separă de noţiunile învecinate. Deci, termenul diferă de cuvînt graţie monosemantismului său şi preciziei frontierelor sale semantice. Pe lîngă faptul că termenul este monosemantic, el nu este înzestrat de nuanţă emoţională. Această proprietate a termenului este determinată de prima particularitate a sa – monosemia.

O eficace activitate terminologică presupune dialogul între specialişti din domeniul limbii şi cei din domeniul respectiv întrucât, „lingviştii nu inventează cuvinte noi decât pentru meseria lor, celelalte profesiuni trebuie să-şi găsească termenii de care au nevoie, potrivit cu sistemul lor noţional, cu nomenclatura sau cu codul lor lingvistic" [6, p. 95-108.].

Pentru a lărgi posibilitatea de cunoaştere şi însuşire a termenilor, rezultatele cercetărilor referitoare la terminologia de specialitate s-au materializat în elaborarea unor dicţionare de specialitate monolingve şi bilingve, a unor glosare de termeni, precum şi în alcătuirea unor studii cu privire la modul de formare a termenilor (derivare, compunere, etc.).

Aşadar, *termenul* reprezintă un semn lingvistic specializat compus dintr-o denumire care face referinţă la un concept. Analizând definiţiile propuse pentru termen de diferiţi lingvişti şi terminologi, putem desprinde concluzia că toţi termenii sunt semne lingvistice, dar nu toate semnele lingvistice sunt termeni. Cu alte cuvinte, orice termen este un cuvânt sau o îmbinare de cuvinte, dar nu orice cuvânt sau îmbinare de cuvinte este termen. Cu toate acestea, orice cuvânt poate deveni termen şi viceversa.

Pentru a „înţelege, a evalua" un termen, trebuie să cunoşti teoria şi să ştii ce loc ocupă termenul dat în interiorul acestei teorii. Sensul termenului determină locul lui într-o construcţie teoretică. Pornind de la acestea, N. V. Juşmanov afirmă: „Dacă ştii termenul, ştii locul lui în sistem, ştiind locul lui în sistem, înţelegi şi sensul deplin al termenilor" [13]. După cum am remarcat deja, termenul e, concomitent, cuvânt, simplă unitate lexicală, de aceea A. A. Reformatski spune: „Termenul este un constituent obişnuit al sistemului lexical al limbii. Termenii sunt absorbiţi în componenţa vocabularului unei limbi şi se supun ordinii fonetice şi gramaticale a acesteia" [17].

Ne amintim şi de regretatul academician Silviu Berejan, care a scris că terminologia este „componenta cea mai dinamică a vocabularului, care serveşte drept sursă principală a completării şi lărgirii inventarului de unităţi lexicale ale limbii comune" [1, p. 60]. Iar în opinia reputatului lingvist Eugeniu Coşeriu, termenii constituie „limbi speciale", asemănătoare cu

„argourile” folosite „cu scopul de a nu fi înţelese de către cei care nu aparţin unei anumite comunităţi sau ca limbi secrete” [7, p. 45].

În concluzie, am putea spune că „noţiunea” este proprie unui colectiv, este ceva general, sau unei raţiuni colective, proprie unui popor în cadrul unei limbi, iar „conceptul” este atribuit unui individ în parte, reprezentarea mintală individuală, felul lui de a percepe realitatea înconjurătoare. Caci, ce alceva sunt conceptele dacă nu reprezentări a obiectelor, fenomenelor perceptibile. În această privinţă, putem să mai menţionăm că delimitarea conceptelor se face prin definiţii.

Totuşi, în momentul în care se pune problema comunicării între indivizi, este necesară apariţia unor instrumente care să unifice percepţiile individuale, altfel n-ar fi posibilă comunicarea propriu-zisă. Astfel, intervine procesul de abstractizare, obiectele şi fenomenele sunt grupate în clase, conform trăsăturilor asemănătoare, repetitive. Aşa apar noţiunile, care reprezintă percepţii colective ale obiectelorşi fenomenelor din realitatea înconjurătoare.

Eugen Wüster afirmă aceeaşi idee, că noţiunea şi conceptul există independent de termeni şi au un caracter extralingvistic. Noţiunea este compusă dintr-o serie de caractere comune unei clase de obiecte. Aceste caractere sunt, la rîndul lor, concepte şi sunt utilizate pentru a structura mintal un domeniu de specialitate şi pentru a comunica. În conformitate cu aceasta, conceptul ar trebui să fie punctul de plecare al oricărei cercetări terminologice. Mai mult decît atît, el are şi un rol important în analiza relaţiilor semantice dintre termeni. Astfel, ajungem la concluzia că termenul este simbolul unui concept, forma lui fonică şi grafică.

Momentul apariţiei unui concept este greu de precizat. În tehnică, de exemplu, apare în primul rînd ideea, conceptul unei maşini, iar ulterior şi însăşi maşina (obiectul concret), după care – denumirea acesteia.

În concluzie putem spune că comunicarea nu este posibilă daca nu avem o codificare a conceptelor în semne lingvistice (termeni). Conceptele asigură legătura între obiectele şi desemnările care le corespund.

Cercetările recente din domeniul terminologiei au schimbat accentele de pe categoriile de concept, structurare ontologică şi transfer al cunoştinţelor pe studiul termenului ca semn lingvistic viu, care funcţionează în discurs, iar sensul termenului nu este stabilit o dată şi pentru totdeauna, fiind considerat imuabil, ci este variabil în funcţie de context şi de destinatarul comunicării, beneficiind de definiţii alternative. Au apărut o serie de studii semnate de Maria Teresa Cabré, Loïc Depecker, François Gaudin, Pierre Lerat, François Rastier, Angela Bidu-Vrănceanu, Alice Toma, care au revoluţionat cercetarea terminologică, promovând idei diametral opuse abordărilor anterioare. S-ar putea vorbi chiar de o schimbare de paradigmă în cercetarea terminologică, care acum este fundamentată pe principii de lingvistică şi sociolingvistică, se bazează tot mai mult pe semantică şi pragmatică, adoptând demersul semasiologic în tratarea termenilor.

Bibliogragie:

1. Berejan, Silviu, Terminologia tehnico-ştiinţifică internaţională în dicţionarele naţionale generale// Terminologia şi limbaje specializate, ediţia a II-a, Chişinău, Centrul Naţional de Terminologie, 2000.
2. Bidu-Vrănceanu A., Lexic comun, lexic specializat. – Bucureşti, 2000.
3. Cabré M.T., La Terminologie. Théorie, méthode et applications. – Ottawa, 1998.
4. Ciobanu G. Elemente de terminologie. Timişoara: Mirton, 1998.
5. Ciobanu G., Elemente de terminologie, Editura Mirton. – Timişoara, 1998.
6. Ciobanu, Georgeta. Elemente de terminologie, Timişoara, Editura Mirton, 1998.
7. Coseriu, Eugenio, Introducere în lingvistică, Cluj, Editura Echinox, 1999.
8. DSL Dicţionar de ştiinţe ale limbii. Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu; Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1997.
9. Grand dictionnaire de la Linguistique & Sciences du langage. Paris: Larousse, 2007.

10. Hometkovski L. Unele aspecte ale definiţiei terminologice şi natura definiţiilor juridice. In: Intertext, 2008, nr. 3/4.
11. Inga Druţă. Termenul şi limbajele specializate: abordări diverse . Academia de Ştiinţe a Moldovei, Institutul de Filologie, Philologia LVI Nr. 3–4 (273–274) mai-august, 2014.
12. ISO 704. Terminology work. Principles and methods, 1997.
13. Iuşmanov N. V., *Grammatica inostrannâh slov* // Slovari inostrannâh slov, Moskva, 1937.
14. Jean Dubois et all, Dictionnaire de linguistique. – Paris, Larousse, 1973.
15. Lerat P. Terme et microcontexte: les prédications spécialisées. In: 7es Journées scientifiques AUF-LTT: Mots, termes et contextes [online]. 2005. http://perso.univ-lyon2. fr/~thoiron/ JS%20 LTT% 202005/pdf/Lerat.pdf .
16. Pavel E., Rucăreanu C. Introducere în terminologie. Bucureşti: Editura Academiei Române & Editura Agir, 2001.
17. Reformatski A. A., *O necotorâh voprosah terminologhii* // Hrestomatia, Moskva, 1994.
18. Rey A. Dictionnaire amoureux des dictionnaires. Paris: Plon, 2011.
19. Sager J.C., A Practical Course in Terminology Processing. – Amsterdam/Philadelphia, 1990.
20. Svetlana Stanţieru, Zinaida Tărâţă. Unele aprecieri asupra terminologiei didactice actuale, Buletin de Lingvistică, Nr. 13 Anul X, 2012.
21. Vocabulaire systématique de la terminologie. Montréal: Office de la langue française (OLF), 1985.
22. Wüster E. The Machine Tool. An Interlingual Dictionary of Basic Concepts comprising an Alphabetical Dictionary and a Classified Vocabulary with Definitions and Illustrations. English-French Master Volume, London: Technical Press, 1968.
23. Реформатский А.А. Мысли о терминологии. Современные проблемы русской терминологии, Москва, 1986.
24. Суперанская А.В. и др. Общая терминология. Вопросы теории, Москва, «Наука», 1989.